

РОЗДІЛ 10 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.6:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/86>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В НАЦІОНАЛЬНИХ СУДОВИХ СИСТЕМАХ

FEATURES OF THE APPLICATION OF INTERNATIONAL LAW NORMS IN NATIONAL JUDICIAL SYSTEMS

Бабкова Т.В., к.ю.н.,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнський національний університет

Злакоман І.М., к.ю.н.

Поліщук М.І., курсант III курсу
Навчально-науковий інститут № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ

Стаття досліджує питання особливостей застосування норм міжнародного права в національних судових системах, в тому числі й в умовах трансформації правових систем. Інтеграція міжнародно-правових норм у внутрішнє законодавство дає можливість забезпечити правову гармонію, дотримуватись міжнародних зобов'язань державою та захищати права людини. У центрі даного дослідження головна увага зосереджена на концепції співвідношення міжнародного та національного права – дуалістичній та моністичній, а також на практичних аспектах їх застосування в різних правових системах світу, в тому числі й в Україні.

В рамках дослідження проаналізовано, як дуалістична концепція відокремлює міжнародне право від національного, визначаючи спеціальну трансформацію норм і їх застосування на практиці, а також як моністична концепція інтегрує ці норми безпосередньо у внутрішнє право держави. Окрім того розглянуто нормативно-правові акти України, котрі визначають місце міжнародного права в ієрархії національних джерел права, зокрема Конституцію, Закон України «Про міжнародні договори України» та інші законодавчі акти.

В статті зосереджується увага на викликах, з якими зіштовхуються судові органи під час імплементації міжнародного права, а також на необхідності гармонізації міжнародних і внутрішніх норм для забезпечення правової стабільності в державі. Окремо проведено аналіз ролі судового тлумачення в процесі реалізації норм міжнародного права та вплив євроінтеграційних процесів на вітчизняну правову систему.

У висновках наголошено на актуальності й далі продовжувати досліджувати питання забезпечення ефективної взаємодії між національними і міжнародними нормами права з метою посилення правового порядку та захисту прав людини. Зазначено, що така взаємодія має як теоретичну, так і практичну значущість, виходячи із сучасних глобалізаційних процесів, які відбуваються у світі.

Ключові слова: норма міжнародного права, національні судові системи, імплементація, дуалістична теорія, моністична теорія, застосування міжнародного права, міжнародні угоди, правова система, трансформація права, гармонізація права.

The article examines the issue of the features of the application of international law norms in national judicial systems, including in the context of the transformation of legal systems. The integration of international legal norms into domestic legislation makes it possible to ensure legal harmony, comply with international obligations by the state and protect human rights. The focus of this study is on the concept of the relationship between international and national law – dualistic and monistic, as well as on the practical aspects of their application in various legal systems of the world, including in Ukraine.

The study analyzes how the dualistic concept separates international law from national, determining the special transformation of norms and their application in practice, as well as how the monistic concept integrates these norms directly into the domestic law of the state. In addition, the normative and legal acts of Ukraine that determine the place of international law in the hierarchy of national sources of law are considered, in particular the Constitution, the Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine" and other legislative acts.

The article focuses on the challenges faced by judicial bodies during the implementation of international law, as well as the need to harmonize international and domestic norms to ensure legal stability in the state. Separately, the role of judicial interpretation in the process of implementing international law and the impact of European integration processes on the domestic legal system are analyzed.

The conclusions emphasize the relevance of continuing to study the issue of ensuring effective interaction between national and international legal norms in order to strengthen the legal order and protect human rights. It is noted that such interaction has both theoretical and practical significance, based on modern globalization processes taking place in the world.

Key words: norm of international law, national judicial systems, implementation, dualistic theory, monistic theory, application of international law, international agreements, legal system, transformation of law, harmonization of law.

Вступ. Інтеграція норм міжнародного права в національні судові системи є важливим питанням, що потребує детального дослідження задля забезпечення правової гармонії та виконання норм міжнародних зобов'язань держави. Нині, коли світ перебуває в умовах глобалізації та підсиленої ролі міжнародних організацій національні суди постають ключовими інституціями, здатні забезпечувати ефективне застосування норм міжнародного права на внутрішньодержавному рівні. Цей процес зумовлює необхідність дослідження правових механізмів, які впливають на інтеграцію міжнародно-правових

норм в національну судову практику, та ефективність захисту прав людини, виконання міжнародних договорів і забезпечення правопорядку. Важливого значення окреслене питання набуває для держав, які знаходяться в стані трансформації своїх правових систем. До таких держав належить і Україна. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення та завдання, що стоять перед Україною, вітчизняна судова система головним своїм завданням визначає захист прав людини, відшкодування збитків спричинених збройними конфліктами, а також обмеження судового імунітету.

Важливо наголосити, що один із ключових елементів цієї проблеми полягає в ефективності реалізації міжнародно-правових норм на національному рівні, сприяючи забезпеченню прав людини, дотриманню міжнародних стандартів у сфері правосуддя і зміцненню верховенства права. Поширення норм міжнародного права на національні правові системи вимагають від національних судів та органів влади вміння інтерпретувати і застосовувати на практиці міжнародні норми зважаючи на певні обставини, забезпечуючи при цьому не лише міжнародну правову відповідність, але й національні інтереси та безпеку.

Таким чином, визначене питання має не лише теоретичну, але й практичну значимість, оскільки полягає в забезпеченні ефективного застосування міжнародного права в національних судових системах, як важливого елемента зміцнення міжнародної правосвідомості, правової стабільності та демократичних принципів держави.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розгляді особливостей застосування норм міжнародного права в національних судових системах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням окресленого питання займалися вітчизняні науковці, зокрема М. І. Козюбра [1], М. А. Падалка [2], К. А. Жебровська [3], І. В. Міма [4], І. М. Панченко [9] та інші. Однак незважаючи на розробленість цієї теми, вона висвітлена не в повному обсязі, а відтак – потребує доопрацювання.

Результати дослідження. Тривалий час співвідношення міжнародного та національного права ґрунтувалося на практично-прикладному аспекті. Активне доктринальне осмислення відбулося пізніше, в XIX столітті. Останні півтора століття фахівцями в галузі міжнародного права й досі доводиться підіймати проблематику цього питання. Вважаємо, що головна причина цього полягає в функціональному співвідношенні між національним та міжнародним правом, а також тим, якої концепції співвідношення між ними дотримуються ті чи інші держави. Загалом існує дві основні концепції – дуалістична та моністична.

Дуалістична концепція передбачає, що міжнародне та національне право є двома окремими правовими системами, здатними функціонувати незалежно одна від одної. У межах цієї теорії міжнародне право потребує спеціальної імплементації для набуття юридичної сили в національному правопорядку. Моністична концепція, навпаки, ґрунтується на ідеї єдності правової системи, де норми міжнародного права автоматично інтегруються до національного законодавства та переважають над внутрішніми правовими актами. Однак на практиці більшість держав використовують змішані підходи, поєднуючи елементи обох концепцій залежно від характеру та змісту конкретних міжнародних норм. Цей процес формує додаткові труднощі як для судової, так і для адміністративної практики, оскільки потребує узгодження принципів міжнародного права з особливостями національних правових систем.

На думку М. І. Козюбри, незважаючи на те, що ці дві теорії схожі між собою, все ж таки є певні відмінності, якими вони різняться. Так, відповідно до дуалістичної теорії національне та міжнародне право формують дві різні системи, взаємодія між якими відбувається за певних умов. Норми міжнародних договорів, які є положеннями міжнародного права, можуть взаємодіяти з національними правовими системами лише за умови їхньої трансформації у внутрішньодержавні нормативно-правові акти. Зважаючи на це, для набуття чинності у національному правопорядку необхідно «перекласти» норми міжнародного договору на мову внутрішнього права. Відповідно до цього підходу, самі міжнародні договори не визнаються джерелами національного права. Такий дуалістичний підхід характерний для низки країн, правові системи яких здебільшого належать до родини загального права або

мають спільні з нею риси. До таких держав відносяться Скандинавські країни, хоча цей підхід також застосовується у країнах із правовими системами континентального права, зокрема й в Італії.

Моністична теорія, на відміну від дуалістичної, ґрунтується на ідеї єдності міжнародного та національного права, які разом формують єдиний світовий правопорядок. Водночас, різні держави трактують цю єдність по-різному, що дозволяє виділити два основні підходи в межах моністичної теорії. Згідно з першим, для того щоб положення міжнародного договору набули чинності, необхідно укласти формальну інкорпорацію, тобто ухвалити окремий нормативний акт, який би в повній мірі відтворював положення договору. Другий, більш поширений підхід, передбачає, що міжнародні договори автоматично стають частиною національної правової системи після їх ратифікації у встановленому порядку. Це означає, що на основі таких договорів безпосередньо виникають внутрішньодержавні правовідносини, а їх норми застосовуються судами та іншими правозастосовними органами без спеціальної трансформації або імплементації в національні нормативні акти. Таким чином, ці договори визнаються джерелами національного права. Деякі держави, наприклад Польща, закріплюють у своїх конституціях місце міжнародних договорів у ієрархії джерел права. Більшість держав із правовими системами континентального права, а також окремі країни з інших правових сімей, зокрема США та Японія, дотримуються моністичної теорії. До таких держав належить зокрема й Україна.

Автор продовжує, що статус міжнародних договорів і їхнє місце в національній правовій системі безпосередньо залежать від обраної державою теорії співвідношення права – дуалістичної чи моністичної. У державах, які дотримуються дуалістичної теорії, міжнародні договори отримують статус, подібний до нормативно-правового акта, оскільки їхні положення трансформуються в національну правову систему. Натомість у державах, що сповідують моністичну теорію, питання статусу міжнародних договорів є більш складним, оскільки вони можуть безпосередньо застосовуватися в національному праві без необхідності спеціальної трансформації, а їх положення визнаються джерелом національного права [1, с. 4].

На думку М. А. Падалки, зважаючи на сучасні умови глобалізації та посилення взаємозалежності чітко розмежування між міжнародним і національним правом поступово втрачає свою визначеність. Це зумовлює необхідність розробки нових підходів до регулювання взаємодії між цими правовими системами. На відміну від дуалістичної теорії, моністична теорія передбачає інтеграцію міжнародного та національного права в єдину правову систему, де обидва рівні є частинами загального світового правопорядку. Відповідно до моністичної концепції, правові норми, закріплені як у міжнародних договорах, так і в національних законах, мають однакову юридичну силу та значення, а їх узгодження і тлумачення виступають основними механізмами вирішення потенційних конфліктів. Такий підхід вимагає, щоб держави адаптували своє національне законодавство до міжнародних зобов'язань, а рішення міжнародних органів і судів мали прямий вплив на внутрішні правові системи [2, с. 269].

Інша дослідниця К. А. Жебровська вказує, що суди держави, застосовуючи норми права, часто зіштовхуються з приписами різних правових систем, зокрема внутрішнього та міжнародного права, що, як наслідок, спричиняє потенційні суперечності в їх діяльності. Однак, будучи складовою механізму імплементації міжнародних норм у межах національного законодавства, суд залишається органом держави, який функціонує виключно в рамках національно-правової системи та відповідно до встановлених процедур. Сам механізм застосування міжнародного права завжди пов'язаний із державними струк-

турами. При цьому здійснення державними органами положень міжнародного права не зводиться до простого автоматичного їх впровадження. Загалом, механізм імплементації міжнародного права залежить від способу, у який внутрішньодержавна правова система сприймає норми міжнародного права, а також від того, як держава визначає їхнє місце у своїй правовій системі. У випадку з Україною стаття 9 Конституції містить загальне положення, яке регламентує порядок включення норм міжнародних договорів до національного законодавства. Варто зазначити, що застосування норм міжнародного права судами здебільшого передбачає їх тлумачення. Без процесу тлумачення неможливо реалізувати норми міжнародного права в кожній окремій справі [3, с. 40].

Розвиток інтеграційних процесів як наслідок міжнародної співпраці держав стимулює формування нових концептуальних підходів до вивчення взаємозв'язку між національним і міжнародним правом. У низці держав конституції проголошують пріоритет міжнародного права над національним, хоча при цьому зберігається дуалізм між міжнародними нормами та внутрішнім законодавством. Водночас в інших країнах конституційні положення декларують єдність міжнародного і національного права, однак на практиці часто фіксується дуалізм у регулюванні суспільних відносин [4, с. 183].

На відміну від конституцій багатьох європейських країн, у Конституції України питання співвідношення норм міжнародних договорів і національного законодавства залишається недостатньо врегульованим, що спричиняє різноманітні, а інколи й суперечливі підходи до його тлумачення. Більшість фахівців у галузі міжнародного права схиляються до думки, що у разі конфлікту між нормами ратифікованих міжнародних договорів і нормами національного законодавства перевагу слід надавати міжнародним договорам. Основні аргументи на підтримку цього підходу спираються на конституційний принцип добросовісного виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань. Цей принцип відображає глобальні тенденції у сучасному міжнародному правопорядку, включаючи визнання пріоритету норм міжнародного права.

Авторка наголошує, що відсутність чіткого визначення в Конституції України співвідношення норм міжнародних договорів і національного законодавства створює можливість різних тлумачень. Відповідно до статей 26 і 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [5], держави зобов'язані виконувати міжнародні договори та не можуть посилаватися на внутрішнє законодавство як виправдання їх невиконання.

Українське законодавство, підтримуючи пріоритет міжнародного права встановлює наступне:

– стаття 19 Закону України «Про міжнародні договори України» визначають, що у разі конфлікту між нормами міжнародного договору і внутрішнім законодавством застосовуються норми договору [6];

– стаття X Декларації про державний суверенітет України визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права [7];

– стаття 18 Конституції України закріплює вектор зовнішньої політики України на загальновизнані принципи і норми міжнародного права [8].

Окреслені положення відображають прагнення України в забезпеченні дотримання міжнародних зобов'язань у внутрішній правовій системі.

Наразі міжнародне право визначає загальновизнані принципи як ключові елементи свого системного порядку. Ці принципи формуються та розвиваються в рамках міжнародної практики, охоплюючи суверенітет держав, невтручання у внутрішні справи, мирне врегулювання спорів, захист прав людини тощо. У низці країн ці принципи інтегруються в національне законодавство, ставши пріоритетом над іншими нормами внутрішнього

права, застосовуючись у випадку виникнення конфлікту норм.

Водночас у системі міжнародного права міжнародні договори посідають вищу позицію, в той час як загальновизнані принципи виступають загальними орієнтирами, що використовуються для тлумачення та застосування інших норм. Таким чином, місце цих принципів у ієрархії міжнародного права визначається їхньою загальною природою та практикою держав. Окреслене питання залишається багатограним і залежить від конкретних обставин, контексту та міжнародної практики [2, с. 270].

Група дослідників вказує, що одним із ключових механізмів взаємодії між міжнародним і національним правом є імплементація. Цей термін охоплює сукупність інституційних та організаційно-правових заходів, спрямованих на виконання міжнародно-правових зобов'язань, прийнятих державою. Імплементація відіграє важливу роль у гармонізації міжнародного і національного права. Перед ухваленням нормативного акта або закріпленням правової норми в національному законодавстві проводиться перевірка їхньої відповідності загальновизнаним принципам, цінностям та нормам міжнародного права.

Приєднання держави до міжнародних організацій чи підписання міжнародних договорів сприяє розвитку національного законодавства під впливом міжнародного права. Серед інших способів взаємозв'язку міжнародного та національного права слід виділити процедуру трансформації. Трансформація передбачає адаптацію тексту міжнародного акта чи норми до національного законодавства, зберігаючи при цьому їхній правовий зміст. Ця процедура дозволяє нормам міжнародного права бути пристосованими до особливостей національного законодавства та його специфіки. Завдяки трансформації міжнародне право стає основою для створення національних правових норм [9].

Станом на 2022 рік Україна стала членом 81 міжнародної організації. В більшості з них – 69 – наше держава є повноправним членом. Встановлений статус дає країні право голосувати на засіданнях міжнародних організацій, впливати на стратегічне планування, розробляти міжнародні документи, імплементувати відповідні стандарти в межах організацій тощо.

Вважаємо, що нагальним питанням, на яке Україна має звернути увагу – боротьба з корупцією, оскільки саме воно актуальне для більшості суспільних галузей. Один із кроків боротьби з корупцією – це приєднання України до ОЕСР – Організації економічного співробітництва та розвитку. Вказана організація об'єднує 38 країн світу, виступаючи аналітичним центром та розробником міжнародних стандартів, які активно використовує ЄС в процесі формування власної політики. У 2022 році Уряд України подав заявку на членство в Організацію, а у 2023 році було підписано Програму ОЕСР для України, виконання якої дозволить наблизити членство в Організації. Для реалізації окресленої мети Україна до січня 2025 року повинна виконати низку вимог, одна з яких – впровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб за надання неправомірної вигоди. Ухвалення відповідного законодавства позитивно вплине на здатність розслідувати корупційні злочини, оскільки допомога, яка наразі надходить від міжнародних партнерів проковує посилення корупції і злочинної наживи. Зважаючи на це у Верховній Раді зареєстровано законопроекти № 11443 та № 11443-1. Так, законопроект № 11443 має на меті змінити підхід до притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень. Нові норми сприятимуть створенню низки механізмів, які озвільять компаніям брати відповідальність за правопорушення, співпрацювати зі слідством і одночасно уникати зайвих репресій. Для бізнесу це реальний шанс вижити з тіні і працювати на благо держави [10].

Безпека і оборона держави – це одна із найбільших сфер міжнародного співробітництва. Наразі дієвий меха-

нізм захисту і забезпечення безпеки держава вбачає в приєднанні до НАТО – організації яка підтримує Україну боротьбі за незалежність та активно співпрацює за низкою напрямків. Хоча відносини між Україною й НАТО почали формуватися ще на початку 90-х років XX століття, їх активізація підсилася у 2014 році. Нині доцільно продовжувати Україно-НАТівську співпрацю, затверджуючи стандарти безпеки на національному рівні, оскільки їх імплементація має ключове значення для вступу до ЄС. На думку дослідників, щоб якнайшвидше стати членом НАТО Україна повинна продовжувати підсилювати впровадження стандартів Альянсу у військовій сфері, запроваджуючи стійку демократію, що ґрунтується на низці сильних інституцій, знижуючи рівень корупції [11].

На основі вищевказаного варто зазначити, що застосування норм міжнародного права в національних судових системах є важливим аспектом інтеграції міжнародних стандартів у внутрішнє правове середовище. Імплементація, як один із ключових механізмів, забезпечує виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань, адаптуючи їх до національного законодавства. Це сприяє гармонізації правових систем і забезпечує правову єдність на глобальному рівні. Перед тим як норми міжнародного права стають частиною національного законодавства, вони перевіряються на відповідність загальноприйнятим міжнародним принципам і цінностям, що гарантує їхню узгодженість.

Приєднання до міжнародних організацій та підписання міжнародних договорів стимулюють розвиток внутрішнього права, що дає можливість державам впроваджувати найкращі міжнародні практики. Трансформація норм міжнародного права в національне законодавство зберігає їхній правовий зміст, водночас пристосовуючи до національної правової системи. Це підвищує ефектив-

ність правозастосування та забезпечує дотримання міжнародних стандартів у вирішенні національних спорів.

Національні судові системи відіграють ключову роль у впровадженні міжнародного права, виступаючи посередником між міжнародною правовою спільнотою та внутрішніми правовими відносинами. Використання міжнародних норм в рішеннях судів сприяє зміцненню верховенства права, забезпеченню прав людини та підтриманню правової передбачуваності. Водночас виклики, такі як різниця у правових системах, потреба в адаптації та недостатній рівень правосвідомості, залишаються актуальними.

Таким чином, ефективне застосування норм міжнародного права в національних судових системах вимагає чіткого правового механізму, відповідної підготовки суддів та забезпечення доступу до міжнародних правових стандартів. Лише за таких умов можна досягти балансу між міжнародним і національним правом, що сприятиме сталому розвитку правової системи кожної держави.

Висновки. Застосування норм міжнародного права в національних судових системах є ключовим аспектом, здатним забезпечити правову гармонію та дотримання міжнародних зобов'язань. Аналіз співвідношення міжнародного і національного права, зокрема дуалістичної та моністичної концепцій, розкрив, що в Україні, попри формальний монізм, існують проблеми з імплементацією міжнародних норм через недостатню правову визначеність і потребу в судовому тлумаченні. Окрім того, євроінтеграційні процеси підсилюють необхідність удосконалення механізмів адаптації міжнародного права, забезпечення єдності судової практики та підвищення кваліфікації суддів. Ефективна взаємодія між міжнародними та національними нормами є визначальним чинником правової стабільності, виконання міжнародних стандартів і захисту прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем. *Наукові записки НаУКМА*. 2016. Том 181. С. 3-11. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d256e96-6379-4220-b65d-eb8fd6b55c39/content>
2. Падалка М. А. Взаємодія міжнародного права з національною системою України. *Наукові записки*. Серія: право. Випуск 14. 2023. С. 268 – 272. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/304/306>
3. Жебровська К. А. Застосування норм міжнародного права національними судовими органами. С. 37-40. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a4b9b65-477e-4235-b676-8e57ec18443d/content>
4. Міма І. В. Порівняльно – правовий аналіз взаємозв'язку національного та міжнародного права в умовах інтеграційних процесів. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 4. С. 181-185.
5. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05. 1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
6. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
7. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР* (ВВР). 1990. № 31. Ст.429.
8. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Панченко І. М., Ткаченко О. М., Підлісний Є. В. Співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права: теоретичні аспекти. *Академічні візії*. Випуск 15. 2023. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/119/109/110>
10. Вступ в ОЕСР є спільним викликом, від якого залежить європейське майбутнє держави – висновок конференції “Україна на шляху до ОЕСР”. URL: <https://nabu.gov.ua/news/vstup-v-oesr-ye-spil-nym-vyklykom-vid-iyakogo-zalezhyt-yevropeyis-ke-mayibutnye-derzhavy-vysnovky-konferentci-ukra-na-na/>
11. Дронцева Є. Між радянським минулим та європейською інтеграцією: огляд співпраці України з міжнародними організаціями та спільнотами держав. URL: <https://voxukraine.org/mizh-radyanskym-mynulym-ta-yevropejskoju-integratsiyeyu-oglyad-spivpratsi-ukrayiny-z-mizhnarodnyimi-organizatsiyamy-ta-spilnotamy-derzhav>